

A vasfüggöny utolsó áldozatai

Bevezetés

A vasfüggöny szimbóluma két világrend kibékíthetetlen ellentétét jelképezte. A keleti blokk államai szögesdrót akadályból, aknamezőből és magaslati figyelőhelyekből álló műszaki zárat építettek ki, amely az átjárást mindkét irányból ellehetetlenítette. Magyar szakaszának telepítését az ország nyugati és déli határán 1949 kora tavaszán kezdték meg. 1950 végére a két határszakaszon 1000 km drótakadályt építettek ki, amelyből 871 km-t elaknásítottak, és emellett 291 magasfigyelőt építettek.¹ A vasfüggöny – a berlini falat és a magyar határszakaszt is beleértve – számos áldozatot követelt. A berlini falra vonatkozóan pontos adatokkal rendelkezünk; 1961-től 1989-ig 268 menekülési kísérletet regisztráltak. Közülük 125 végződött halállal, 62 személy egyértelműen a rájuk leadott lövések miatt vesztette életét. A vasfüggöny magyar szakaszára vonatkozó adatok módszeres feltárása még nem történt meg, noha a Legfőbb Ügyészség Politikai (1970-es évek közepétől: Államelleni ügyek) Osztályának iratanyaga a Magyar Nemzeti Levéltárban hozzáférhető a kutatók számára. Jelen írás néhány, a keletnémet menekültkérdéshez kapcsolódó eset közreadásával a határőrizetet illető fegyverhasználat szabályozásának áttekintésével próbál hozzájárulni a problémakör értelmezéséhez.

Az MSZMP Politikai Bizottsága 1965. május 11-én hozott határozata nyomán Magyarországon eltávolították az aknamezőt, helyette SZ-100-as szovjet típusú elektromos jelzőrendszert építettek ki. Az osztrák–magyar határra telepített technikai eszközök részleges felszámolásáról a nyugatnémet sajtó és televízió is hírt adott. A keletnémet lakosság körében ezen tudósítások nyomán alakult ki a vélekedés, hogy az NDK illegális elhagyása magyar területen keresztül nagyobb rizikó vállalása nélkül kivitelezhető. Egy 1972-ben készült jelentés szerint az 1960-as évek derekán a keletnémet állampolgárok követték el a határsértési esetek 70%-át. *„...a kifelé irányuló illegális határátlépési kísérletek az NDK kormányának 1961. augusztus 13-án a nyugatberlini határszakasz megerősítésére tett intézkedései kapcsán beállott helyzettel függenek össze. Az említett intézkedés következtében ugyanis a Német Demokratikus Köztársaságban jelentősen csökkentek az embercsempészek és az illegális határátlépők lehetőségei, ennek folytán azok az NDK-állampolgárok, akik valamilyen oknál fogva ki akarnak szökni az országból, tervük megvalósítása érdekében igyekeznek felhasználni a népi demokratikus országokba, többek között hazánkba történő turistautazásokat és az egyre inkább fellendülő idegenforgalom nyújtotta egyéb lehetőségeket”* – áll az 1960-as évtized adatait értékelő jelentésben.² A magyar biztonsági szervek az illegális határátlépések megelőzésére keletnémet tárgyalópartnereiknek azt javasolták, agitációs eszközökkel, például a határsértéssel kapcsolatos perekről írott cikkekkel kellene megcáfolni a téves híresztelést.³

Fellépés a határsértőkkel szemben

A törvénytelen határátlépések megakadályozása a határőrség feladata volt, melybe a befelé és a kifelé irányuló illegális határsértés megelőzése egyaránt beletartozott. A határsértők elleni fellépés leglényegesebb, egyben leginkább vitatott aspektusát az adott esetben visszafordíthatatlan következményekkel járó fegyverhasználat képezte. A határsértőkkel szembeni kötelező érvényű fegyverhasználatot az 1600/1948. számú kormányrendelet rendelte el, melynek elmulasztása büntetést vont maga után.⁴ A rendelet alapján 1949-ben került sor a Honvéd Határőrség Elnökség 46.000. számú katonai határozatának kiadására, amely a határsértők feltartóztatására és a

fegyverhasználatra vonatkozó alapelveket fektették le. A határozat 2. §-a az előző évi kormányrendelettel összhangban határozta meg az indokolt fegyverhasználat eseteit:

„(1) A szolgálatban álló honvéd határvasz köteles fegyverét használni az ellen a személy ellen,

- 1. aki őt tettelesen megtámadja, vagy ilyen támadással veszélyesen fenyegeti;*
- 2. aki másnak életét, testi épségét, személyes szabadságát, vagy vagyonát közvetlenül, jogtalanul és súlyosan veszélyezteti, ha a veszélyt másként elhárítani nem lehet;*
- 3. aki a határvaszt szolgálati ténykedésében – fegyverhasználatval való fenyegetés ellenére – tettelesen akadályozza;*
- 4. aki mint elfogott, vagy elfogandó személy menekül és fegyverhasználatval fenyegető rákiáltás ellenére nem áll meg, ha feltartóztatására más mód nincs;*
- 5. aki személyénél fogva gyanús, vagy viselkedésével gyanút kelt, ha a megállásra vonatkozó felszólításra – kielégítő válasz nélkül – szökésszerűen távolodni igyekszik;*
- 6. aki árukkal vagy más szállítmánnyal megrakodva fegyverhasználatval fenyegető rákiáltás ellenére nem áll meg, hanem szökésszerűen távolodni igyekszik és feltartóztatására más mód nincs;*
- 7. aki vízen, vízjárművön gyanús körülmények között közlekedik, és a fegyverhasználatval fenyegető rákiáltásra nem áll meg, illetőleg ebbéli szándékának kétségtelen jelét nem adja, hanem szökésszerűen távolodni igyekszik.”⁵*

A parancs a konkrét esetek megítélését illetően a határvasz személyes felelősségére hívta fel a figyelmet, és részletesen magyarázatot fűzött a fontosabb fogalmakhoz. A legfontosabb közülük a tetteleges támadás értelmezése volt, melyet a következőkben határoztak meg:

„Tetteleges támadással való veszélyes fenyegetés alatt olyan magatartást kell érteni, amely kétségtelenné teszi a határvasz azonnali tetteleges megtámadásának bekövetkezését. Ilyen magatartás pl. az, ha valaki – akár pusztá kézzel is – a határvasznak nekimegy, fegyverrel célba veszi, ellene követ vagy más tárgyat dobásra vagy ütésre emel, stb. Tetteleges támadással való veszélyes fenyegetésnek kell tekinteni azt is, ha egy vagy több személy támadó szándékkal a határőrizeti közeg ellen nyomul, a határvasz felhívására a fegyverhasználatval való fenyegetés ellenére nem áll meg, és alaposan tartani lehet attól, hogy a határvasz személyes biztonságát veszélyeztetni, szolgálatának ellátásában pedig akadályozni fogja.”⁶

A határozat 5–6. paragrafusai úgy a sérüléssel járó, mind pedig a sérülést nem okozó fegyverhasználat körülményeinek kivizsgálásáról rendelkeztek. A halálos kimenetelű vagy sérüléssel járó fegyverhasználatról jegyzőkönyvet kellett felvenni. A jegyzőkönyv röviden vázolta a tényállást, és felvette a fegyver használójának, valamint a fegyverhasználatot elszenvedett személynek az adatait. Ezen túl a tanúvallomásokat és a kivizsgálás vezetőjének véleményét tartalmazta. A fegyverhasználat helyszínéről készült vázlat, a sebesültről készült orvosi látlet, illetve a boncolási jegyzőkönyv, valamint a bűnjelek és magántárgyak listái a jegyzőkönyv mellékleteit képezték. A rendelet azt is kimondta, hogy a fegyverhasználat nem lehet a megtorlás eszköze, vagyis nem lehet olyan személy ellenében használni, aki már túljutott az országhatáron. A határőrnek különös gondot kellett arra fordítani, hogy amennyiben a fegyverhasználat az államhatár közvetlen közelében történt, a lövedék ne az idegen állam területén csapódjék be. Ez ugyanis határsértést jelentett, és nem kívánatos diplomáciai jegyzékváltáshoz vezetett. Amennyiben a fegyverhasználat egyben a határsértés kérdését is felvetette, a szomszédos állammal közös eljárás menetét a kétoldalú megállapodások szabták meg. A nyugati határszakaszon például a Magyar–Osztrák Határeseményeket Vizsgáló Bizottság hatáskörébe tartozott a fegyverhasználat körülményeinek feltárása.⁷ Amint egy 1968-as eset is mutatja, a fő hangsúlyt a határsértés tényének megállapítására helyezték. Ennek

kapcsán azt vizsgálták, hogy történt-e átlövés magyar területről osztrák földre, a magyar határőrök behatoltak-e osztrák területre, illetve visszahozták-e onnan a határsértőt.⁸

A Honvéd Határőrséget a 4.353/1949. számú Minisztertanácsi rendelet 1950. január 1-től az Államvédelmi Hatóság alárendeltségébe vonta.⁹ Piros László államvédelmi vezérőrnagy, az Államvédelmi Hatóság helyettes vezetője 1953. március 12-én kiadott 013. sz. parancsában foglalkozott az ÁVH Határőrség fegyverhasználatának kérdésével. A szabályozás újdonsága, hogy a kötelező fegyverhasználat két típusát, a felszólítást követő, valamint a felszólítás nélküli fegyverhasználatot különböztette meg:

„A Magyar Népköztársaság államhatárai őrizetére szolgálatba vezényelt á[llam]v[édelmi] h[atár]őr. fegyverét köteles használni.

1. A megállásra és fegyverhasználatra vonatkozó felszólítás után mindazon személy ellen:

- a) aki magatartásánál, viselkedésénél fogva gyanús, és a járőr felszólításának nem tesz eleget, hanem szökni próbál, és szökésének megakadályozására más mód nincs (A vízen közlekedőkre is érvényes),
- b) aki a határőrt szolgálatának ellátásában bármi módon akadályozza, vagy támadással fenyegeti és ellenállásának megtörésére más mód nincs,
- c) ha az őrizetbevett személy szökést kísérel meg.

2. Felszólítás nélkül mindazon személy ellen:

- a) aki a járőrt magyar területen fegyveresen megtámadja, erre kísérletet tesz, vagy bármi más módon közvetlen támadással fenyegeti,
- b) aki a járőrt a határőrizetével kapcsolatos bármilyen intézkedésekben a honi területről fegyveresen akadályozni próbálja,
- c) kisebb, vagy nagyobb erejű felfegyverzett csoport támadása, magyar területre történő behatolása esetén,
- d) azon felfegyverzett személyek, vagy csoportok ellen, akik a határvonalat átlépték, a járőr, a műszaki zár és egyéb határvédelmi berendezések ellen erőszakos támadást hajtanak végre, vagy ilyen cselekmény végrehajtását megkísérik.

3. Repülőgépek ellen:

Járőrök, vagy járőr csoportok mindazon repülőgépek ellen, amelyek megsértették államhatárunkat.”¹⁰

Az ÁVH Határőrségre vonatkozó parancs fontos szigorítása, hogy a felszólítás és figyelmeztetés nélküli fegyverhasználat kötelezettségét a műszaki zár és a határvédelmi berendezések rongálóiira is kiterjesztette: *„A járőr felszólítás nélkül köteles fegyverét használni az olyan felfegyverzett személy, vagy csoportok ellen, akik átlépve Népköztársaságunk határvonalát, a műszaki zárat és egyéb határvédelmi berendezéseket rongálni akarják, az ellen robbantással, drót vágással, vagy egyéb módon támadást intéznek, vagy a műszaki zár körül aknát próbálnak felszedni, vagy ezeknek a cselekményeknek az elkövetését bármi módon megkísérik.”¹¹* A szabályozás elsajátítására a tiszthelyettesi és a tisztii állomány részére gyakorlati és módszertani foglalkozásokat tartottak, annak sikerességét vizsgáztatással ellenőrizték.

A Kádár-korszak konszolidációjának idején a rendőrség fegyverhasználatát az 1963. évi 22. számú törvényerejű rendelet szabályozta.¹² Bizonyos mérvű szemléletváltást jelzett, hogy a jogszabály már nem fegyverhasználati kötelezettségről szólt, hanem a rendészeti szolgálat teljesítése közbeni fegyverhasználat joga állt benne. A rongálás kísérletére vonatkozó felszólítás nélküli fegyverhasználat kötelezettségét már korábban, az 1961. szeptember 4-i kollégium ülésén *„politikailag károsnak”* minősítették.¹³ Az 1960-as években érvényben lévő határőrizeti szabályzat 4. pontja a fegyverhasználat eseteit az alábbiakban rögzítette:

„A határőrnek az alábbi esetekben van joga fegyverét használni:

- a) annak a személynek az elfogására, aki tiltott határátlépést követett el, erre kísérletet tesz, illetve ilyen cselekmény elkövetésével alaposan gyanúsítható, ha a megállásra vonatkozó felhívásnak nem engedelmeskedik, hanem menekül;
- b) a szolgálatának ellátását tettelesen akadályozó ellenszegülés leküzdésére, a saját élete, testi épsége vagy személyes szabadsága ellen intézett támadás, illetőleg az ilyen támadással közvetlenül fenyegető magatartás elhárítására;
- c) a mások élete ellen irányuló, vagy mások testi épségét súlyosan veszélyeztető támadás, illetőleg az ilyen támadással közvetlenül fenyegető magatartás elhárítására;
- d) a büntető eljárás vagy büntetés végrehajtása során a hatóság őrizetéből megszökött személy kézrekerítésére.”¹⁴

Amennyiben tehát a határsértők erőszakosan léptek fel az intézkedő határőr ellen, az egyértelműen tettelesen támadásnak minősült, és lőfegyver használatát vonta maga után. R. L. 24 éves NDK-állampolgár például 1964. március 24-én, ifjúsági turistacsoporttal érkezett Pécsre. Március 27-én elvált a csoporttól, és a vasúti töltés mentén Jugoszlávia felé indult. A határőrök Villány és Magyarbóly között tartóztatták fel. Rosszullétet színlelt, emiatt a járőr egyik tagja orvosi segítségért sietett. Amikor a másik járőrrel egyedül maradt, dulakodni kezdett vele, és megpróbálta elvenni a fegyverét. Mivel a többszöri figyelmeztetés sem térítette jobb belátásra, a határőr végül rálőtt. A csuklóján sérült férfit a Pécsi Orvostudományi Egyetem sebészeti klinikáján látták el. A katonai ügyészség súlyos testi sértést ügyében indított vizsgálatot. Megállapításuk szerint a határőr a szabályzatok értelmében, jogszerűen járt el, amikor a vele szemben támadást intéző R. L. ellen fegyvert használt. A fiatalembert 1964. április 29-én adták ki az NDK-nak, a Stasi vizsgálati szerve disszidálás kísérlete mellett hatóság elleni erőszak címén is eljárást indított ellene.¹⁵ A szabályozás nem adott helyet a fegyverhasználatnak gyermekek, aggok, rokkant személyek és terhes nők ellen, a szomszédos országgal közös utakon közlekedő személyekkel szemben, valamint ha az a szomszédos állam területére való jogtalan átlövést idézne elő. A fegyverhasználatot megelőzően figyelmeztető intézkedést kellett tenni, amely szóbeli felszólításból, fegyverhasználaton kívüli egyéb kényszerítő intézkedésből, illetve figyelmeztető lövésből állt. A fegyverhasználat alkalmazására vonatkozó fő szabály az volt, hogy kerülni kellett az élet kioltását. Amennyiben a fegyverhasználat elérte a célját, további alkalmazásának nem volt helye, a sérültet azonnal elsősegélyben kellett részesíteni, és gondoskodni kellett orvosi ellátásáról. Mindezeket a módosításokat feltehetően nem a korábbi szabályozás embertelen következményei motiválták, hanem a Kádár-rendszer külpolitikai visszhangjának javítása kényszerítette ki. A rendőrség, a BM Karhatalom és a munkásőrség határőrizeti feladatokra vezényelt beosztottjait feladatuk ellátása során ugyanezen fegyverhasználati jog illette meg.

A fegyverhasználat jogát az 1980-as évtized derekán jelentősen szűkítették. A 20/1984. sz. BM-utasítás szerint a határőr fegyverét csak végső esetben használhatta, amennyiben az feladatának teljesítéséhez elkerülhetetlenül szükségesnek mutatkozott. *„Végső esetnek kell tekinteni, ha a határőr a súlyos bűncselekmény elkövetését csak fegyver használatával tudja megakadályozni, más kényszerítő eszközök alkalmazása nem elegendő, vagy arra nincs lehetősége.”*¹⁶ A jogszerű fegyverhasználat eseteit az utasítás 11. pontja az alábbiakban részletezte:

„A határőr – az utasítás általános rendelkezéseinek megfelelően – fegyvert használ:

- a) nyugati és déli viszonylatban azzal a személlyel szemben, aki kifelé irányuló tiltott határátlépés vagy embercsempészés, illetőleg a külföldre szökés bűncselekményét kísérli meg. Északi és keleti viszonylatban ezen alpont alapján nincs helye a fegyverhasználatnak;
- b) fegyveres határsértővel szemben;
- c) csoportos határsértés esetében (három vagy ennél több elkövető), ha a határőrt támadás veszélye fenyegeti;

- d) a tiltott határátlépés, az embercsempészás, a külföldre szökés büntetett légi eszközzel megkísérlő elkövetőkkel szemben, feltéve, ha a légi eszköz a földön tartózkodik, valamint azon levegőben levő vagy földön tartózkodó légi eszköz személyzete ellen, amelyről a határőrre tüzet nyitnak;
- e) szolgálatának ellátását tettelesen akadályozó ellenszegülés leküzdésére. Tettelesen akadályozó ellenszegülésnek kell tekinteni azt a célzatos, fizikai erő kifejtéssel járó tevékenységet, amely a határőrt jogszerű intézkedésében akadályozza;
- f) mások élete ellen irányuló vagy mások testi épségét súlyosan veszélyeztető támadás, illetőleg az ilyen támadással közvetlenül fenyegető magatartás elhárítására;
- g) saját élete, testi épsége vagy személyes szabadsága ellen intézett támadás, illetőleg az ilyen támadással közvetlenül fenyegető magatartás elhárítására.
Támadással közvetlenül fenyegető magatartásnak kell tekinteni azt a fellépést, amikor a támadó helyzetéből, tevékenységének módjából és eszközéből a határőrnek arra kell következtetnie, hogy a támadás nyomban bekövetkezik;
- h) súlyos bűncselekmény elkövetésének megakadályozására, továbbá ilyen bűncselekmény elkövetésével alaposan gyanúsítható személy elfogására. Alaposan gyanúsítható az, akit tetten értek vagy a határőr előtt nyilvánvaló a súlyos bűncselekmény bekövetkezésének közvetlen veszélye, illetve körözés alapján az elkövetőt felismeri;
- i) a büntetőeljárás vagy a büntetés végrehajtása során a hatóság őrizetéből megszökött személy kézrekerítésére.”

A fegyverhasználat módját megszabó előírás fő elveként az élet védelmét fogalmazták meg: „A fegyverhasználat során kerülni kell az élet kioltását. A lövést lehetőleg lábra kell irányítani. A határon történő erőszakos kitörési kísérlet esetén lehetőleg a járművet kell használhatatlanná tenni gumiabroncsba, motorházba lövéssel.” Részletesen szabályozták a fegyverhasználatot megelőző intézkedéseket:

„A fegyverhasználatot meg kell előznie:

- a) felhívásnak, hogy a személy a határőr felszólításának engedelmeskedjék;
- b) más személyek segítségül hívásának (ha van rá lehetőség);
- c) kényszerítő intézkedéseknek (testi kényszer, bilincs, könnygázzsóró palack, gumibot, szolgálati kutya);
- d) figyelmeztetésnek, hogy fegyverhasználat következik;
- e) figyelmeztető lövés(-ek)nek.”¹⁷

A függőleges irányba, levegőbe irányított figyelmeztető lövés nem számított fegyverhasználatnak, mert előírászerű alkalmazása esetén a szökevények életét és testi épségét nem veszélyeztette.¹⁸ Tilos volt a fegyverhasználat a 14 éven aluliakkal, a terhes nőkkel, valamint a szomszédos államokkal közös utakon közlekedőkkel szemben, valamint ha az a szomszédos állam területére való átlövést eredményezett volna. A határőrnek a fegyverhasználatot és a fegyverhasználatnak nem minősülő figyelmeztető lövést az erre rendszeresített formanyomtatványon kellett jelentenie. Személyi sérülés, illetve halál esetén az illetékes katonai ügyészt kellett értesíteni.

Az 1984-es utasítást 11/a pontját 1988 novemberében módosították. Mivel a világútlevél bevezetését követően, 1988. január 1-től a magyar állampolgárok nyugati irányba is korlátozás nélkül utazhattak, a rájuk vonatkozó határátlépési korlátozások értelmüket veszítették.¹⁹ Ettől fogva a határőr „nyugati és déli viszonylatban” csak a külföldre szökő katonával szemben használhatott fegyvert. A módosítás a b)-i) pontban felsoroltakat nem érintette, vagyis a fegyveres határsértőkkel szemben, csoportos határsértés esetén, ellenszegülés leküzdésére, illetve a határőrt fenyegető támadás veszélye esetén továbbra is érvényben maradt a fegyverhasználat joga.²⁰ Az 1984-es utasítás c) pontjában

foglaltak érvényét a soproni határőrkerület parancsnoka által 1989. augusztus 18-án, a páneurópai pikniket megelőző napon kiadott módszertani útmutató függesztette fel, amely a csoportokkal szembeni fegyverhasználatot sem engedélyezte. Úgy rendelkezett, hogy amennyiben az intézkedések nem járnak eredménnyel, és a tömeg a határőrök határozott fellépése dacára kijut az államhatárra, az intézkedéseket be kell fejezni, majd haladéktalanul ki kell vizsgálni annak körülményeit.²¹ Ettől fogva csupán fegyveres határsértővel szemben, valamint a járőr személyét ért támadás esetén adtak helyet a fegyverhasználatnak.

A vasfüggöny felszámolása

Az 1980-as évtized utolsó éveiben felvett jegyzőkönyvek a befejezett illegális határátlépéseket a rendelkezésre álló erők és eszközök elégtelenségével, valamint az elektromos jelzőrendszer meghibásodásával magyarázták. A határvédelmi berendezések leamortizált állapotát mutatja az 1989. július 7-én történt eset is, amikor a kópházai határátkelőnél egy keletnémet rendszámú motorkerékpár vezetője váratlanul gázt adott, és sávot váltva elrohogott a határőrök által éppen igazoltatott gépkocsi mellett. A határőrök kézzel próbálták lezárni a sorompót, mivel annak elektromos berendezése alkatrész hiányában már egy hónapja nem működött.²² Az ország nyugati határára telepített elektromos jelzőrendszer rossz állapotára és az ebből fakadó problémákra Székely János vezérőrnagy, a magyar határőrség főparancsnoka már 1987. október 5-ei jelentésében felhívta a figyelmet.²³ 1988. szeptember 26-án a honvédelmi bizottság kihelyezett ülést tartott Győrben. Székely János parancsnok az elektromos jelzőrendszer politikai, erkölcsi és technikai elavultságára hivatkozva itt fogalmazta meg a rendszer teljes megszüntetésének gondolatát. Pozsgay Imre államminiszter Horváth István belügyminiszter társaságában 1988. október 26-án tett látogatást a győri határőrkerületben. Pozsgay a *Népszabadság* újságírójának nyilatkozva a határőrparancsnok által elmondottakból indult ki: „Ez a jelzőrendszer mind történelmileg, mind politikailag, mind pedig műszakilag elavult. Magyarországnak nem érdeke fenntartani, s nagy valószínűséggel belátható időn belül megtörténhet a felszámolása. Ez közérzetjavító hatású lesz, s minden bizonnyal tovább javíthatja hazánk és Ausztria kapcsolatát.”²⁴ A határőrség vezetői tisztában voltak a műszaki zár lebontásának várható következményeivel, ezért már előzetesen feladattervet állítottak össze:

„Az MSZMP PB [1989.] febr. 28-i, majd a Minisztertanács áprilisi ülésén várható, hogy a határőrség tevékenységével összefüggésben olyan döntés születik, amelynek alapján számolni kell az alábbiakkal:

- Az elektromos jelzőrendszer megszűnésével nem lesz technikai akadály a határ megközelítésének. A nyugati irány aktivitása várhatóan tovább növekszik.
- Az összefüggő technikai jelzőrendszer hiányában, a magasabb egységek, alegységek előzetes intézkedési terveinek alapját képező információs rendszerrel nem számolhatunk.²⁵
- A határsáv nyugaton és délen történő megszüntetésével a határ megközelítésében sem magyar, sem külföldi számára nem lesz korlátozó jogszabály, növekedni fog az idegenforgalom. Szűkül a jogos feltartóztatások, előállítások lehetősége. Az elfogottak tiltott határátlépési szándékának bizonyítása nehezebbé válik.
- Minden valószínűség szerint szűkül a határterület mélysége, a határőrség nyílt erőinek, eszközeinek alkalmazására a határvonaltól számított eddigieknél kisebb távolságon belül nem lesz lehetőség.
- Az osztrák, jugoszláv határszakaszon a nyomsáv megszűnik, az események regisztrálására nem lesz lehetőség
- A határsáv, a határvízi korlátozások teljes megszűnésével számolni kell a turizmus növekedésével, új fürdőhelyek, kirándulóhelyek, üdülőterületek

kialakulásával, a horgászok, halászok nagyobb számú megjelenésével, különösen a Fertő-tó, a Mura és Dráva térségében.

- *A különböző korlátozások megszűnése után az állampolgárok jogosultak bármilyen nem bűnös szándékkal az államhatár közelében tartózkodni. Ezért számolni kell a határrendsértések számának növekedésével, árucsempészet kialakulásával az osztrák és jugoszláv viszonylatban is.*
- *Az új módon jelentkező feladatokat a jelenlegi létszámmal és anyagi, technikai biztosítási feltételekkel kell megoldani.”²⁶*

Az elektromos jelzőrendszer lebontását 1989. május 2-án kezdték meg. A korábbi határőrizeti statisztikák ismeretében várható volt, hogy a műszaki létesítmények lebontása és a genfi menekültügyi egyezményhez való magyar csatlakozás hazánk nyugati határára fogja vonzani az NDK-t elhagyni szándékozó keletnémet állampolgárokat. A várható következményekkel kapcsolatban a soproni határőr kerület vezetője. május 11-én az alábbi intézkedést adta ki: *„A rendelkezésre álló információk szerint az NDK állampolgárok tiltott határátlépési kísérleteit motiválja, hogy ismertté vált az EJR lebontásának megkezdése, a menekültügyi konvencióhoz való csatlakozásunk, továbbá az NDK-ban elterjedt hír, hogy a magyarországi utazások feltételeit az NDK hatóságok jelentősen szigorítani fogják, ösztönzőleg hat ezenkívül, hogy a nyugati határszakaszon több sikeres tiltott határátlépési kísérlet történt részükről, valamint hogy információkkal rendelkeznek a fegyverhasználattal kapcsolatos korlátozásokról. Számolni kell az NDK állampolgárok nagyobb számban történő megjelenésével és tiltott határátlépési kísérletével. Az elkövetés módjára jellemző, hogy rövid időt töltenek a működési területen, az ellenőrzés kikerülésére felkészülve cselekményüket határozottan, célratörően, rövid idő alatt valósítják meg, határsértő segítő és embercsempész közreműködését vehetik igénybe. Több esetben fordult elő, hogy a könnyített beléptetést kihasználva gépkocsival a közúti határátkelőhelyek területére jutottak, és az ellenőrzést kikerülve gépkocsi kitörést kíséreltek meg.”²⁷* Az intézkedés 3. pontja külön kitért a fegyverhasználatot megelőző figyelmeztetés fontosságára és az 1988-ban kiadott szabályozás betartására.

Az illegális határátlépések száma rendkívül gyorsan növekedett. Míg 1989 júliusában 1482 főt, augusztus első felében pedig 1290 főt fogtak el, addig az augusztus 8–14. közötti héten már 813, augusztus 14-én pedig egyetlen nap alatt 180 személyt tartóztattak fel.²⁸ Az elkövetés leggyakoribb módját az elektromos jelzőrendszer aláásása, átbújás, illetve átmászás pl. létra segítségével, illetve a drótkadály drótvágó ollóval való elmetszése képezte. Olyan is többször előfordult, hogy a drótszalakat egyszerűen szétfeszítették.²⁹ A nyugati határőrizet ellehetetlenülésének körülményeit fogalmazza meg a Határőrség Politikai Főcsoportfőnökségének augusztusi tájékoztatója: *„Napjainkra gyakorlatilag minden olyan hatás (büntetés kilátásba helyezése, fegyverhasználat, kényszerítő intézkedés) megszűnt, amely a kiszökni szándékozót cselekménye végrehajtásában visszatartaná. A két fős járőrszolgálat bevezetése, a határsávi korlátozások megszüntetése, az EJR lebontása lényegesen csökkenti az elfogás lehetőségét. Az elkövetők elszántságához, motivációjához képest a figyelmeztetés vagy különlapos tartózkodási engedélymegvonás csak egyszeri, rövid ideig ható gátlást alakít ki, s eddigi tapasztalataink szerint egy-egy elkövető többszöri kísérletével kell számolni. A többszöri kísérlet lehetővé teszi járőrözési rendszerünk kiismerését, növekszik a sikeres elkövetés esélye, lényegesen megnövekedhet a befejezett tiltott határátlépések száma.”³⁰*

A vasfüggöny utolsó áldozatai

A fegyverhasználati szabályzatokat és módszertani utasításokat áttekintve megállapítható, hogy az 1980-as évek végén kiadott módosítások egyértelműen a balesetek (halálesetek) elkerülésére törekedtek. Joggal merül fel tehát a kérdés: 1989 júliusában és augusztusában hogyan történhettek kisebb sérüléssel, illetve halállal

végződő balesetek? Az alábbiakban felidézett mindkét eset a keletnémet menekültüghöz kapcsolódik.

1989. július elsején, az éjjeli órákban egy háromtagú keletnémet család indult a határnak Peresznye térségében. A járőr felszólításának nem tettek eleget, hanem szétválva az Ásás patak medrét övező sűrű növényzetbe vetették magukat. A határőrök 20 figyelmeztető lövést adtak le, ám az apának és a 15 éves fiúnak sikerült megszökni, ők épségben lépték át az osztrák határt. Az anya nem volt ilyen szerencsés. Az őt üldöző határőr a nedves árokba csúszott, közben „véletlenszerű lövést” adott le, vagyis a kibiztosított fegyver elsült, és a lövés az asszony kezét találta el. Az ügy szépséghibája, hogy az esetről írott első jelentés a sérülés okát megpróbálta eltussolni: *„A helyszíni szemle eredményeként – és tekintettel arra, hogy a sérültet igazságügyi orvosszakértő nem vizsgálta meg – nem zárható ki, hogy a sérülést menekülés körzetében található éles vadbambusztörzsák esés következtében okozták.”*³¹ A sérült nőt a zsirai körzeti orvos részesítette elsősegélyben, majd a szombathelyi Markusovszky kórházban látták el. Az orvosi vizsgálat minden kétséget kizáróan megerősítette, hogy bal keze mutatóujján érintőlegesen lövéstől származó, 8 napon belül gyógyuló sérülést szenvedett. A határsértőt a Vas megyei rendőr-főkapitányság vette át, ügyészégi meghallgatása során nem élt a panasz jogával. Az ügyet a győri katonai ügyészség vizsgálta ki. Az orvosi szakvélemény egyértelműen alátámasztotta, hogy a *„2 cm hosszú, tátongó szélű cafatos seb”* érintőlegesen lövés következménye. A kivizsgálást követő ballisztikai vizsgálat tanúsága szerint a járőrök az előírások szerint jártak el, vagyis a lövéseket szabályosan, a levegőbe irányozva adták le. Amint ez az eset is tanúsítja, a kibiztosított fegyver mindig komoly veszélyforrást jelentett. Az 1989 nyarán feljegyzett határsértések közös vonása, hogy az eredménytelen felszólítást követően a határőrök és a határőrizetben részt vevő munkásőrök aránytalanul sok, jelen esetben húsz *„figyelmeztető lövést”* adtak le. A vaksötétben, sűrű növényzet közepén leadott figyelmeztető lövések száma azért is elgondolkodtató, mert az adott körülmények között nem sok esélyt adott a menekültek feltartóztatására. Az adott időszak hasonló eseteivel egybevetve még szembetűnőbb az aránytalanság. Július 19-én például az esti órákban 3 keletnémet fiatal próbált a Rábán átúszni Szentgotthárd és Rábatótfalu között. A közelben tartózkodó munkásőr és a határőrök feltartóztatásuk során összesen 62 db éles lőszert használtak fel. A korábbi évtizedek gyakorlatával ellentétben tehát, amikor a lőszerfelhasználást illetően szigorú elszámoltatás volt érvényben, úgy tűnik, hogy ez a korlátozás is megszűnt. Mivel a határőrök kezében nem volt olyan hatékony eszköz, amellyel a határsértőket vissza tudták volna fordítani, ezzel az erődemonstrációval próbálták megfélemlíteni a menekülteket. A nyomásgyakorlás pszichológiája gyakran *„eredményt”* hozott, és az életüket féltő menekültek inkább visszafordultak.³²

A balesetek bekövetkezésében máskor a menekültek agresszív fellépése is közrejátszott. A régi álmukat valóra váltó emberek a *„szabadság kapujába”* érve nem mindig mérték fel cselekedeteik következményeit, hanem pánikreakciót tanúsítottak, ami permanens veszélyhelyzetet idézett elő. A menekültek agresszív fellépését a *Der Kurier* című osztrák napilap kommentárja az otthon szerzett rossz tapasztalatokkal magyarázta: *„A keletnémet menekültek félnek a katonáktól. Feltehetően minden egyenruhásban azokat a határőröket látják, akik az NDK nyugati határán állnak, és nemrégiben még a menekülőkre tüzeltek. A határőröktől való félelem oda vezetett, hogy némelyik menekült még Magyarországon is késsel és gázspray-vel van felfegyverkezve. Ezt a magyar határőrök is tudják, ezért nem érzik jól magukat a bőrükben. Konfrontáció esetén a félelem spirálja könnyen erőszakba csap át. A keletnémet emigránsok gyakran csak Ausztriába érve ismerik fel – amikor már biztonságban érzik magukat –, hogy sok magyar határőr valószínűleg inkább »oda sem nézett«, nem hogy letartóztatni vagy visszatoloncolni akarta volna őket.”*³³ Augusztus 19-én reggel a szombathelyi hétforrási őr határszakaszán történt, hogy a gazdasági munkát végző határőrt gázspray alkalmazásával akarta harcképtelenné tenni egy határsértő, akit csak a közelben lévő járőr segítségével sikerült harcképtelenné tenni.³⁴ A nőt a Vas megyei rendőr-főkapitányságnak adták át, ahol tiltott határátlépés és hivatalos személy elleni erőszak

miatt kezdeményezték eljárást ellene. Az ügyész azonban nem emelt vádat ellene, így a rendőrség kénytelen volt futni hagyni. A jelentés nem véletlenül hangsúlyozta a büntetés elmaradását, ami demoralizáló hatással volt az állomány tagjaira. A beosztottak mindinkább szükségtelenek, mi több, feleslegesnek érezték a határsértők feltartóztatását. Az állomány körében eluralkodó rossz közhangulatot jelezte, hogy soraikban a menekültek által agyonvert és elhurcolt határőrökről szóló rémhírek kaptak lábra.³⁵

A vasfüggöny utolsó áldozatának esete közismert. Kurt Werner Schulz 36 éves weimari építész élettársával és gyermekével Magyarország nyugati határán keresztül akart a Német Szövetségi Köztársaságba eljutni. Amikor véget ért a balatoni nyaralás, a nyugati határhoz utaztak. Első menekülési kísérletük eredménytelennek bizonyult, a határőrök feltartóztatták, előállították és az ország belsejébe való visszatérésre szólították fel őket.³⁶ Másnap, augusztus 21-én este, Peresznye térségében újabb kísérletet tettek. A járőr ezúttal is észrevette és megállásra szólította fel őket. A férfi elszántságát felszította előző napi kudarcra, dulakodni kezdett a járőrparancsnokkal, és megpróbálta elvenni fegyverét. Eközben osztrák területre kerültek, ahol a figyelmeztető lövések miatt kibiztosított fegyver elsült, és halálra sebezte a német férfit. A balesetet ebben az esetben is a figyelmeztető lövés leadására kibiztosított fegyver idézte elő. Az ügygel a határeseményeket kivizsgáló magyar-osztrák vegyes bizottság soron kívül összehívott ülése foglalkozott. A baleset helyszínén maradt nyomok a két határőr vallomását támasztották alá. A bizonyítékok és a tanúvallomások alapján a győri katonai bíróság felmentette a foglalkozás körében halált okozó testi sértés büntetése alól a kiskatonát, ám a 19 éves fiatalember csak nehezen tudta feldolgozni a halálos baleset lelki következményeit. A Határőrség Politikai Főcsoportfőnöksége által kiadott tájékoztatóban ezzel kapcsolatban a következő állásfoglalás olvasható: *„A magyar-osztrák határon rendkívüli helyzetet teremtettek – az elsősorban NDK állampolgárságú – menekülők. Állományunk egy része érzelmileg azonosul a menekülők többségének problémájával és ezért igyekeznek humánus módon intézkedni velük szemben. Azt azonban elfogadhatatlannak tartják, hogy a magyar határ megsértésével – egyesek mindenre elszántan – akarják gondjaikat megoldani. Az NDK menekülőkkel kapcsolatos kormánynyilatkozatokkal egyetért állományunk. Az alegységparancsnokok azonban ezt kevésnek tartják. Határozottabb intézkedések megtételét sürgetik az állományuk és nemzeti érdekeink védelmére. Általános felháborodás fogadta a határőr járőröket ért támadásokról szóló híreket. A zsirai fegyverhasználatot a hivatásos és sorozott állomány is jogos önvédelemként értékelte. Az eseményt követően néhány alegységnél a katonák védelme érdekében a korábbi fegyverhasználat szabályainak visszaállítását is felvetette a hivatásos állomány.*

A járőrök többsége a nyugati határszakaszon feszültebb idegállapotban megy ki szolgálatba. Egyesekben erősödött a félelemérzet, hogy csoportos vagy támadóeszközzel felszerelt határsértővel találkoznak. A többség azonban bátran és példásan teljesíti feladatát, annak ellenére, hogy tudják: az elfogott határsértőt el kell engedni, aki újból megkísérli majd a tiltott határátlépést. Az osztrák viszonylatban kialakult kritikus helyzettel kapcsolatban több magasabb egységnél elhangzottak markánsabb vélemények:

A menekülőkkel szembeni liberális eljárás komolyan veszélyezteti a határőrség tekintélyét, morálisan aláássa a szolgálati fegyelmet. »Minek őrizzem az államhatárt?«

A jelenlegi állapot tartós fennállása magában rejti azt a veszélyt, hogy a járőr – félelmében, vagy mert túlterhelt idegileg és fizikailag – belelő a menekülők csoportjába.

Zavaros, ellentmondásos a jogalkalmazás, mert ha a külföldi személy az ország belsejében szabálysértést követ el, akkor megbüntetik, a határsértőt pedig csak figyelmeztetik.

*A Páneurópai pikniken bekövetkezett tömeges kitörés nevetségessé tette jelenlétünket a határon, mert nem állt rendelkezésre hatásos eszköz ennek megakadályozására.*³⁷

Menekülttáborrá változtatjuk az országot, és ezzel a Kelet–Nyugat feszültségének gócpontja alakul ki itt, ahol a határőrségnek kell elvégezni a népszerűtlen munkát.

A kormánynak határozottabb lépéseket kellene tenni a probléma megoldására, mert a jelenlegi nyilatkozatok »hintapolitikára« utalnak, Nyugatot és Keletet is hitegetjük.

*Egy meghatározott időre nyissuk meg a határt, menjenek az NDK-menekülők, mert a jelenlegi helyzet veszélyezteti katonáinkat, és nevetségessé teszi erőfeszítéseinket.*³⁸

A sorozott állomány védelme érdekében a Magyar Honvédelmi Szövetség vezetősége a belügyi vezetés mielőbbi intézkedését sürgette: „Az utóbbi időben nagy érdeklődéssel és aggodalommal figyeljük a magyar–osztrák határon kialakult helyzetet. Az események nemcsak szövetségünk fővárosi tagjait, hanem társadalmunk legnagyobb hányadát is foglalkoztatják. Azok az NDK-állampolgárok, akik illegálisan óhajtanak osztrák területre jutni, a magyar törvényeket figyelmen kívül hagyják. A tettegességig is fajuló, és egyre durvább alakot öltő határsértések nem egyszer a határnál szolgálatot teljesítő katonák testi épségét és életét is veszélyeztetik. Úgy gondoljuk, hogy az ott szolgálatot teljesítő sorkatonák biztonságának szavatolása alapvető feladata parancsnokaiknak és minden jóérzésű magyarnak. Annak ellenére, hogy a műszaki határsáv megszüntetésével teljes mértékben egyetértünk, az a véleményünk, hogy az illetékeseknek a szögesdrót kerítés eltávolításával egy időben nem sikerült olyan határvédelmi rendszert kidolgozni, amely kellően biztonságos körülményt tesz lehetővé a határőröknek feladataik ellátásához. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy a sorkatonai szolgálatukat teljesítő fiatalokat nemcsak jogunk, hanem kötelességünk is megvédeni az őket érő agresszív megnyilvánulásokkal szemben. Éppen ezért kérjük a belügyminisztert, a határőrség országos parancsnokát, tegyenek meg mindent a szolgálatot teljesítők biztonsága érdekében. Megítélésünk szerint a kiskatonák nincsenek felkészítve a kialakult helyzetre, azaz az eddigi képzési rendszer nem felel meg a jelenlegi (megváltozott) körülményeknek.”³⁹ A határ osztrák oldalán a kötél tánc hasonlatával jellemezték a kényes helyzetet: „Aki valamennyire is utánajárt, hajszálpontosan tudja, hogy az elmúlt hetek során a magyarok milyen kötél táncot jártak a kötelességteljesítés, az elnézés és a diszkrét segítségnyújtás között.”⁴⁰

Dokumentumok

1. A BM Határőrség országos parancsnokának jelentése Földesi Jenő államtitkárnak Kurt Werner Schulz halálesetéről, 1989. augusztus 25.

BELÜGYMINISZTERIUM
Határőrség Országos Parancsnokság

„Titkos!”

(Selejtezésig)
Budapest

1. sz. pld.

Száma: 0219/12/1989.

Földesi Jenő r. altábornagy bajtárs
belügyminisztériumi államtitkár

Budapest

Államtitkár Bajtárs!

Jelentem, az 1989. augusztus 21-én 22.40 órakor a szombathelyi kerület zsirai őrskének határszakaszán a B 80/3 és a 80/4 határkövek között szolgálatot teljesítő Kovács Zoltán (1969. Peresztegi Anna) határőr járőrparancsnok és Füleki Gábor (1970. Őri Éva Erzsébet) határőr járőrtárs észlelte, hogy személyek közelednek a határ felé. A határsértők többszöri felszólításra, terepmegvilágításra, majd az ezeket követő figyelmeztető lövésekre sem álltak meg, futottak az államhatárnál lévő drótkerítéshez. Kovács határőrt Schulz Kurt Werner (1953. Felkenstein, NDK állampolgár, weimari lakos) a nála lévő táskával fejbe vágta, amitől az elesett. A határőr estében elkapta a férfi lábát, mire az fejbe rúgta. A dulakodás közben a határsértő Kovács határőrt áthúzta osztrák területre, ahol a fegyverét igyekezett megszerezni. Ennek során elestek, és az előzőekben a figyelmeztető lövések miatt már tűzkész állapotban lévő fegyver elsült. A lövedék az NDK állampolgár száján keresztül hatolt a koponyába és a tartón át távozott. A lövést hallva Werner élettársa, Schafitel Gundula (1958. Apolda, NDK állampolgár, weimari lakos) 6 éves gyermekükkel az osztrák terület mélysége felől visszajött magyar területre. A járőr a férfit orvosi segítségnyújtás céljából visszahozta magyar területre. Jelentésüket követően 23.10 órakor a helyszínre érkező körzeti orvos megállapította az NDK állampolgárnál a halál beálltát. Az eseményeket a kerulettől kiküldött bizottság, az országos parancsnokság részéről Máday András ezredes és dr. Bárdos Pál alezredes, valamint a Határeseeményeket Kivizsgáló Magyar–Osztrák Bizottság vizsgálta.

A bekövetkezett fegyveres balesettel kapcsolatosan az osztrák szervekkel folytatott tárgyalásokon az alábbi lényegesebb események történtek:

A Burgenlandi Biztonsági Igazgatóság vezetőjét 1989. augusztus 22-én 08.00 órára hívtuk meg a kőszegi közúti határátkelőhelyre. A tárgyaláson magyar részről Németh István ezredes, a szombathelyi határőrkerület parancsnoka, Kovács Gyula alezredes, a soproni határőrkerület törzsfőnöke, dr. Bárdos Pál alezredes, a nemzetközi és jogügyi alosztály vezetője és dr. Kovács Gábor őrnagy, a szombathelyi felderítő alosztály csoportvezetője, fordító vett részt.

A kért időpontra dr. Schoretits Johann udvari tanácsos, biztonsági igazgató és egy Andits nevű felügyelő érkezett meg. Az üdvözlések után dr. Schoretits elmondta, hogy hajnali öt órakor munkatársai telefonon riasztották és tájékoztatták arról, hogy a magyarok rendkívül sürgős és fontos ügyben kérik a találkozózt. Először arra gondolt, hogy mivel szénanáthája miatt nem érzi jól magát, valamelyik beosztottját küldi el a találkozóra. Később mégis meggondolta a dolgot, mert úgy vélte, ha már rendkívül sürgős és fontos ügyre hivatkozva hajnalban felébresztették, biztosan megvan rá az okunk. (A megbeszélésen Kovács Gyula alezredes azért vett részt, mert mint a kapcsolattartásra kijelölt kerület parancsnokának helyettesén, rajta keresztül hívtuk meg a biztonsági igazgatót.)

A tárgyalás során Németh ezredes röviden tájékoztatta az osztrák felet a történekről és kifejezte sajnálkozását amiatt. Dr. Schoretits láthatóan nagyon meglepődött azon, hogy mi olyan dologról tájékoztatjuk, amiről semmilyen adattal nem rendelkezett, és szinte hihetetlennek tartotta, hogy az eset valóban osztrák területen történt. Minden esetre megköszönte a tájékoztatást, és elfogadta a javaslatunkat a helyszín megtekintésére. Kérte, hogy amennyiben ez lehetséges, a magyar delegáció tagjai közül valaki menjen velük az osztrák oldalról, hogy könnyebben megtalálják a helyszínt. Kérésükre dr. Bárdos alezredes és Kovács őrnagy osztrák terület felől a helyszínre kísérték őket. Erre azért volt szükség, mert a helyszínt magyar terület felől csak terepjáróval lehetett megközelíteni, és az osztrákok ilyennel nem rendelkeztek, illetve telefonon jelenteni akartak a minisztériumba. A helyszínen a lutzmannsburgi⁴¹ csendőrparancsnok és egy másik csendőr jelenlétében – akiket menetközben vettek fel – megvizsgálták a helyszínt.⁴² Németh ezredes elmondta a történekről lényegét, az ismert körülményeket. Megállapították, hogy az esemény valóban osztrák területen történt. Dr. Schoretits úr

közölte, hogy az események súlyára tekintettel valószínűleg olyan döntés születik majd, hogy soron kívül össze kell hívni a Határeseeményeket Kivizsgáló Magyar-Osztrák Bizottság ülését. Közöltük, hogy tudomásunk szerint magyar részről is hasonló döntés van.

A helyszíni szemle után Németh ezredes 13.00 órára meghívta az osztrákokat Kőszegre ebédre, amit elfogadtak. Ebéd közben dr. Schoretits arról tájékoztatta tárgyaló küldöttségünket, hogy telefonon beszélt dr. Zwettler Helmut miniszteri tanácsossal, a Vizsgálóbizottság osztrák tagozata elnökével, jelentette az eseményt, és olyan döntés született, hogy össze kell hívni a soron kívüli ülést. Tájékoztattuk, hogy magyar részről hasonló döntés született, és már el is ment a meghívás a találkozóra, 23-án 11.00 órát és a kőszegi határátkelőhelyet javasoltuk. Dr. Schoretits láthatóan meglepődött, hogy nemcsak az értesítésben, hanem az ülés kezdeményezésében is megelőztük őket. Elmondta, hogy a Vizsgálóbizottság osztrák tagozata várhatóan szeretne beszélni az esemény résztvevőivel, tehát a két katonával és az elhunyt élettársával, meg kívánják tekinteni a helyszínt, a fellelhető tárgyi bizonyítékokat (fegyvert, az elhunyt ruháját stb.), valamint a holttestet és a boncolási jegyzőkönyvet. A magyar küldöttség megköszönte az előzetes tájékoztatást, amellyel megkönnyíti a magyar tagozat munkáját. Dr. Schoretits megköszönte az ebédet, és arra hivatkozva, hogy még aznap Bécsbe kell utaznia az ügyben a belügyminiszternek jelentést tenni, kb. 14.30 órakor a kőszegi határátkelőhelyen kilépett.

A Vizsgálóbizottság 25. soron kívüli ülésére a meghívást az osztrák tagozat elfogadta. A tárgyaláson az arról készült jegyzőkönyvben megnevezettek vettek részt. A tárgyalás programjában történt megegyezés után Németh ezredes ismertette a történeteket, majd válaszolt az osztrák tagozat tagjai által feltett kérdésekre. Ezt követően az elhunyt élettársát, majd a két katonát hallgatta meg a Vizsgálóbizottság. Ebéd után a fentiekkel a helyszínen rekonstruálták a történeteket, majd a tagozatok vezetői röviden válaszoltak a nagy számban jelenlevő magyar és külföldi újságírók kérdéseire. A jegyzőkönyv késő estére nyúló aláírása után pedig a két vezető az osztrák televíziónak adott rövid interjút.

Államtitkár Bajtárs!

Jelentem, a fegyveres balesettel és a területsértéssel kapcsolatos tárgyalásokon rendkívül meglepte az osztrák felet az, hogy magyar részről rendkívül gyors és megfelelően korrekt volt a tájékoztatás, és az összes, a kivizsgálást elősegítő kérésükre pozitív választ adtunk. Mivel a fegyveres balesetet a katonai ügyészség is vizsgálja, a magyar tagozat nem tudta teljesíteni az osztrákok azon kérését, hogy a fegyvert, ruhát, boncolási jegyzőkönyvet a rendelkezésükre bocsássuk, de a jegyzőkönyvben rögzítettek szerint ígéretet tett arra, hogy ha azt az osztrák fél a bűnügyi jogsegély egyezmény alapján hivatalosan kéri, nem lesz akadály az azok kiadásának.

A tárgyalások során az osztrák fél mindvégig rendkívül korrekt magatartást tanúsított. Jellemző, hogy dr. Schoretits az elhunyt élettársának meghallgatásakor úgy tette fel a kérdéseket, hogy a nő mondja ki, a határőrök nem kényszerítették vissza magyar területre.⁴³ Tanulság, hogy az osztrákok nagyra értékelik, ha a megtörtént eseményekről idejében kapnak tájékoztatást, és a kivizsgálás során korrekt módon járunk el.

Jelentem, a tárgyalásról készült jegyzőkönyvet mellékelten felterjesztem.

Melléklet: 1 db. jegyzőkönyv

Budapest, 1989. augusztus 25-n.

Székely János
vezérőrnagy

BM Határőrség országos parancsnoka

Készült: 2 példányban.

1. sz.pld.: Címzett

2. sz.pld.: NJ.Alo.44

Snsz.: 01696/496.

[MNL OL XIX-B-10. IV/2-18. A BM Határőrség Országos Parancsnokság pecsétjével és Székely János határőr parancsnok aláírásával ellátott géppel írt tisztázat. A dokumentum fejlécén az alábbi kézzel írt szöveg olvasható: „Miniszter elvtárs! A jelentést és a jegyzőkönyvet tájékoztatásul felterjesztem. Székely. 8.28. Horn Gyula külügyminiszter.”]

2. Jegyzőkönyv a Határeseeményeket Kivizsgáló Magyar–Osztrák Bizottság üléséről, 1989. augusztus 23.

JEGYZŐKÖNYV

A Határeseeményeket Kivizsgáló Magyar–Osztrák Bizottság 25. üléséről

A tagozatok vezetőinek együttes kívánságára a Vizsgáló Bizottság 1989. augusztus 23-án Kőszegen tartotta 25. ülését.⁴⁵

Az ülésen részt vettek:

A Vizsgálóbizottság Magyar Tagozata részéről:

Dr. GÖRÖG János	főosztályvezető a Külügyminisztériumban, a tagozat vezetője
Dr. BÁRDOS Pál	alezredes, a Belügyminisztérium Határőrség Országos Parancsnokság Nemzetközi és Jogi Osztály vezetője, a bizottság tagja
VÁRADI Flórián	osztályvezető helyettes a Külügyminisztérium- ban, a bizottság szakértője
NÉMETH István	ezredes, a Belügyminisztérium szombathelyi Határőrkerület parancsnoka

A Vizsgálóbizottság Osztrák Tagozata részéről:

Dr. Helmut ZWETTLER	miniszteri tanácsos a Szövetségi Belügyminisz- tériumban, a Tagozat Vezetője
Dr. Siegfried SCHNÜRER	miniszteri tanácsos a Szövetségi Pénzügyminisz- tériumban, osztályvezető, a Bizottság tagja
Dr. Johann SCHORETITS	udvari tanácsos, a Burgenlandi Biztonsági Igaz- gatóság vezetője, a Bizottság tagja
Dr. Peter BLUMAUER	tanácsos, a Szövetségi Belügyminisztériumban, a Bizottság tagja

Dr. Ulrich HACK

követ, a Szövetségi Külügyminisztériumban,
szakértő

Elisabeth GROSSEBNER

tolmács

Az ülés tárgya annak az 1989. augusztus 21-én történt határeseménynek a megvizsgálása volt, amelynek során Kurt Werner Schulz, NDK állampolgár a B 80/3. és a B 80/4. határkövek között halálos lövési sérüléstől meghalt.

Németh István ezredesnek, a szombathelyi határőrkerület parancsnokának tájékoztatása után a Vizsgálóbizottság elhatározta, hogy a határeseményben részes személyeket (Kurt Werner Schulz élettársát, Gundula Schafitel asszonyt és a két magyar határőrt) meghallgatja és ezt követően a résztvevőkkel helyszíni szemlét tart.

A vizsgálat eredményeként az alábbi tényállás állapítható meg:

Schafitel asszony 1989. augusztus 21-én 22.40 órakor élettársával, Kurt Werner Schulz-cal és közös fiúgyermekükkel, Johannes Schafitel-lel megkísérelte, hogy a B 80/3. és a B 80/4. határkövek térségében Magyarországról Ausztriába jusson. A határkerítés közvetlen közelében a három menekült egy magyar határőr észrevette és megállásra szólította fel. Mivel azok a felszólításnak nem tettek eleget, a katona megkezdte üldözésüket, ennek során figyelmeztető lövéseket adott le és világító rakétát lőtt fel. Mialatt az asszony és a fia a közös államhatárt Ausztria irányába akadály nélkül átlépte, Kurt Werner Schulz-ot, még mielőtt a határkerítést átlépte volna, a magyar határőr feltartóztatta. Emiatt Schulz a katonát egy táskával úgy ütötte meg, hogy annak sérülést is okozott.⁴⁶ Az ezt követő dulakodás során végül mindketten osztrák területre kerültek.

A határőr elmondása szerint az NDK állampolgár a dulakodás során géppisztolyát megragadta és megkísérelte azt tőle elvenni. Amikor már mindketten a körülbelül 15 méteres mélységben osztrák területen voltak, a határőr elmondása szerint a figyelmeztető lövések idején már kibiztosított fegyverből akaratlan lövés következett be. A lövedék Schulz száján hatolt be és a tarkóján jött ki. A magyar fél által lefolytatott bűnügyi vizsgálat alapján és ezzel összefüggésben végrehajtott orvosi vizsgálat szerint megállapítható volt, hogy a lövés Schulz-ot közvetlen közletről (körülbelül 10 centiméterről) kellett, hogy érje.

Schafitel asszony, aki fiával együtt már körülbelül 20 méter mélységben osztrák területen volt, a közvetlen közeli lövést meghallotta és néhány méterrel ismét megközelítette a határt. Ebben az időpontban egy további magyar határőr érkezett oda és kézmozdulatokkal jelezte neki, hogy jöjjon vissza a határ irányába. Schafitel asszony a határőr felhívásának eleget tett, mert a lövéssel összefüggésben az élettársáért aggódott. Elmondása szerint őt és a gyermekét a határőrök nem kényszerítették, hogy Magyarországra visszatérjenek. Időközben az a határőr, akinek a géppisztolyából a halálos lövés történt, a sebesültet a határral párhuzamosan futó, annak közvetlen közelében lévő földútra, magyar területre húzta vissza. Ezt követően intézkedett orvosi segítség helyszínre hívására. Schafitel asszony rövid ideig a súlyosan sérült élettársa mellett maradt, majd a határőrök az ország mélységébe visszavitték. Németh ezredes elmondása szerint az odahívott orvos már csak az NDK állampolgár időközben bekövetkezett halálát tudta megállapítani.

A Vizsgálóbizottság egyetértésben megállapította, hogy a két magyar határőr határsértést követett el. A helyszínen biztosított vérnyomok, lábnyomok és a megtalált töltényhüvely alapján megállapítható, hogy a halálos lövés osztrák területen következett be. Nem befolyásolva a bizonyító anyagok alapján történő büntetőjogi megítélést, számos körülmény amellet szól, hogy a határőrök állításai elfogadhatók és ezek szerint a határsértés nem szándékosan történt, a lövés pedig a dulakodás során következett be. A magyar fél hangsúlyozta, hogy felfogása szerint ennek megítélése a polgári büntető

bíróságra tartozik, így az Ausztriával fennálló jogsegély egyezmény keretében, valamint a területi elv figyelembevételével, valamennyi bizonyítási anyagot kész az illetékes osztrák bíróság rendelkezésére bocsájtani.

A magyar tagozat vezetője kifejezte a magyar fél mélységes sajnálkozását a tragikus esemény miatt, és annak a reményének adott hangot, hogy csupán egyedi esetről van szó, a magyar delegáció ezzel összefüggésben utalt arra, hogy a magyar határőrizeti szerveknek utasításuk van, hogy fegyvert kizárólag jogos önvédelemből használhatnak.

Az osztrák tagozat arra a megállapításra jutott, hogy a magyar fél minden erőfeszítést megtett annak érdekében, hogy az esemény lehető legpontosabb rekonstrukciója végrehajtható legyen. Mindkét tagozat egyetértően leszögezte, hogy ez a különösen sajnálatos és egyedi eset a két ország jószomszédi kapcsolatait és a határőrizeti szervek között fennálló együttműködést nem szabad, hogy befolyásolja.⁴⁷

Ez a jegyzőkönyv 2 példányban, magyar és német nyelven készült. Mindkét nyelvű szöveg egyaránt hiteles.

Készült Kőszegen, 1989. augusztus 23. napján.

A Vizsgálóbizottság
Magyar Tagozatának
vezetője

A Vizsgálóbizottság
Osztrák Tagozatának
vezetője

[MNL OL XIX-B-10. 1989. IV/2–18. A dokumentum alján a bizottság pecsétje található, valamint Görög János KÜM főosztályvezető és Helmut Zwettler miniszteri tanácsos aláírása olvasható. Géppel írt tisztázatot.]

¹ Léka, 1999: 162.

² ÁBTL 1.11.9. BM III/1. Külföldi állampolgárok által elkövetett bűnügyek tapasztalatai (1961–1972). Budapest, 1973. 43.; ÁBTL 4.1. A-1353/4. 33.

³ BStU MfS SdM 1435. HA XX/5. Anlage 4. 5.

⁴ *Magyar Közlöny Rendeletek Tára*, 1948: 319.

⁵ ÁBTL 4.2. Honvéd Határőrség főparancsnoksága 46.000/1949. sz. Eln. kat. A rendelet 1949. június 28-án lépett életbe.

⁶ Uo. 2. §. 11. pont.

⁷ A Magyar Népköztársaság és az Osztrák Köztársaság közös államhatárán előforduló események kivizsgálásával kapcsolatos eljárásról és a *Határeseményeket Kivizsgáló Magyar–Osztrák Bizottság* létrehozásáról az 1965. évi 11. törvényerejű rendelet rendelkezett. A szerződést 1964. október 31-én írták alá, rendelkezéseit 1965. április 9-től alkalmazták.

⁸ ÁBTL 1.11.12. 1835/1968. Feljegyzés erőszakos gépkocsi áttörésről az osztrák határon 1968. május 6-án. Ezt az áttörést egyébként magyar állampolgárok követték el.

⁹ *Magyar Közlöny*, 1949: 2167–2168.

¹⁰ ÁBTL 4.2. 10-507/1953. ÁVH.

¹¹ Uo. ÁVH A fegyverhasználati jog magyarázata.

¹² 1963. évi 22. sz. tvr. a rendőrség fegyverhasználati jogáról. *Magyar Közlöny*, 1963: 511–512.

¹³ Katona, 2013: 165.

¹⁴ ÁBTL 1.11.12. 41-11-Cs-358/1968-2.

¹⁵ MNL OL XX-10-k 15027/1964.

¹⁶ ÁBTL 4.2. 20/1984. sz. BM utasítás 4. pont.

¹⁷ Uo. 9. pont.

¹⁸ Uo. 7. pont.

¹⁹ 1987. évi 25. tvr. a külföldre utazásról és az útleveletről.

²⁰ ÁBTL 4.2. 36/1988. Belügyminiszteri utasítás, 1988. november 28.

²¹ Sallai, 89: 2012.

- ²² MNL OL XIX-B-10 IV. 2-18.
- ²³ Uo. 1987. 0022/43/1987. Jelentés, 1987. október 5.
- ²⁴ Borbás, 1988. és Sz. J., 1988: 5.
- ²⁵ 1986 nyaráig a határőrségnél láthatóan nem ismerték fel a számítógépes személynyilvántartásban rejlő lehetőségeket. A BM Határőrség Országos Parancsnoksága csak 1988 februárjában tett lépéseket a számítástechnikai ismeretek elterjesztésére. MNL OL XIX-B-10. 00127/1988. 1988. február 11.; uo. 7/1986. 1986. július 8.
- ²⁶ MNL OL XIX-B-10. 1989. 076/4/1989. Feladatterv az EJR határsáv, nyomsváv felszámolására, új határőrizeti rendszer kidolgozására. Budapest, 1989. március 6.
- ²⁷ MNL GySML XXIV. 1601. BM Határőrség 11. kerület parancsnokának 022/1989. számú intézkedése a BM HŐRTÖF. 00165. számú géptávirati utasításának végrehajtására, 1989. május 11.
- ²⁸ ÁBTL 1.11.9 34-22/1989. Jelentés, 1989. augusztus 15.
- ²⁹ MNL OL XIX-B-10. BM HOP 1989. I/3. 1989. július 3-i napi jelentés.
- ³⁰ Uo. 0180/6/1989. BM Határőrség Politikai Főcsoportfőnökség 228. sz. Tájékoztató.
- ³¹ Uo. 1989. I/3. BM HOP 1989. július 3-i napi jelentése; uo. 1989. IV/2-18. M HOP Ikt.sz. 0410/1989. Jelentés.
- ³² MNL OL 295. f. 512. d. 155. folyószámon. Az éber munkásórt parancsnoka 1000 Ft értékű tárgyjutalomban részesítette.
- ³³ Mentzel, 1989: 13.
- ³⁴ XIX-B-1. 1989. I/3. 3. fsz. 1989. augusztus 21-i napi jelentés.
- ³⁵ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 6. 9. 89. 174/13.
- ³⁶ MNL OL XIX-B-10. 60/4/1989. Tájékoztató a nyugati határszakaszon kialakult rendkívüli helyzetről.
- ³⁷ A piknik napján az NSZK bécsi nagykövetségén éjjel fél 1-ig 661 NDK-állampolgár adott le beutazási kérelmet. Lásd: Mayer, 1989: 13.
- ³⁸ MNL OL XIX-B-10. 1989. BM Határőrség Politikai Főcsoportfőnökség 228. Tájékoztató. 16.
- ³⁹ Uo. 402/1/1989. Az MHSZ budapesti Vezetőség Végrehajtó Tanács 1989. augusztus 29-i állásfoglalása.
- ⁴⁰ Szinovatz, 1989: 11.
- ⁴¹ Lutzmannsburg, azaz Locsmánd Burgenland egyik legrégebb települése.
- ⁴² Ausztria nem rendelkezett önálló határőrizeti szervezettel, az osztrák határ ellenőrzésének feladatát a vámügyi igazgatás látta el. Munkájuk során az osztrák csendőrséggel működtek együtt, ami a magyarországi határ esetében értelemszerűen a burgenlandi tartományi csendőrpáncsnokságot jelentette.
- ⁴³ Schafitel asszonyt és fiát másnap a magyar határőrök segítették át a határon. Az NSZK-beli Aachenben telepedtek le.
- ⁴⁴ BM HOP Nemzetközi és Jogügyi alosztály.
- ⁴⁵ A fegyveres baleset és a területértés kivizsgálása ügyében a Magyar Határőrség vezetői a Burgenlandi Biztonsági Igazgatóság vezetőjénél, dr. Johann Schoretits udvari tanácsosnál azonnal a Bizottság soron kívüli ülésének összehívását kezdeményezték.
- ⁴⁶ A határsértők augusztus 20-tól augusztus 30-ig 28 határórt bántalmaztak, illetve veszélyeztették testi épségüket, amikor járműveikkel a határállomáson szolgálatot teljesítő embereknek hajtottak. Lásd Sz. J., 1989: 2–3.
- ⁴⁷ A vizsgálatot követően a tagozatok vezetői közös sajtókonferenciát tartottak, és az osztrák televízióknak adtak interjút. Az osztrák újságok olvasóközönségüknek az egyre agresszívbabban viselkedő menekültek magyar határőrök ellen elkövetett erőszakos cselekedeteitől, így a könnygáz sprayvel való lefújásokról és a puskatussal történő támadásokról is beszámoltak. Lásd Mayer–Sitar, 1989: 17.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.7.1.1.	Napi Operatív Információs jelentések (NOIJ)
1.11.9.	BM III/1. Vizsgálati Osztály anyagai
4.1.	Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok
A-1353/4.	Jelentés. A BM III. Főcsoportfőnökség vizsgálati szervei által 1961–1971 között terhelteként

felelősségre vont külföldi állampolgárok
bűnügyeinek tapasztalatai. Budapest, 1972.
november 5.

4.2. Parancsgyűjtemény

Der Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatsicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik (BStU)

BStU MfS SdM (ÁBM Miniszter Titkársága)

BStU MfS ZAIG (ÁBM Központi Kiértékelő és Információs Csoport)

BStU MfS HA IX. Untersuchungsorgan (ÁBM IX. Főoszt. Vizsgálati szerv)

BStU HA XX/5. (ÁBM XX/5. Osztály Szervezett embercsempészet megghiúsítása)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

XIX-B-10 Határőrség Országos Parancsnokság iratai

XX-10-k Legfőbb Ügyészség Politikai (Államelleni) Osztály iratai

295. f. Munkásőrség iratai

MNL Győr-Sopron Megye Soproni Levéltára (MNL GySML)

XXIV. 1601. Soproni Határőr Igazgatóság iratai

Nyomtatásban megjelent forrás

Magyar Közlöny Rendeletek Tára, 1948
Magyar Közlöny Rendeletek Tára, 34. sz.

Magyar Közlöny, 1949
Magyar Közlöny, 268. sz.

Magyar Közlöny, 1963
Magyar Közlöny, 69. sz.

Hivatkozott irodalom

Katona, 2011
Katona Klára: A Határőrség a rendszerváltás időszakában (1987–1990).
Levéltári Közlemények, 1. sz. 77–99.

Katona, 2013
Katona Klára: A konszolidálódó határőrség. Határőrizetünk 1957 és 1963 között. In *Amikor „fellazult tételben fogalmazódott meg a világ”.*

Magyarország a hatvanas években. Szerkesztette: Ólmosi Zoltán, Szabó Csaba. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár – L’Harmattan Kiadó. 143–166.

Léka, 1993

Léka Gyula: A műszaki zár- és erőrendszer (vasfüggöny) felszámolása, 1948–1989. *Hadtudomány*, 3–4. sz. 161–166.

Sallai, 2012

Sallai János: *Egy idejét múlt korszak lenyomata. A vasfüggöny története. (Abdruck einer versunkenen Epoche. Geschichte des Eisernen Vorhangs. An Impression of a Bygone Era. The History of the Iron Curtain.)* Budapest, Hanns Seidel Alapítvány.

Sajtó

Borbás, 1988

Borbás Katalin: Elérkezett az idő a műszaki zár felszámolására. Pozsgay Imre látogatása a határőrségnél. *Népszabadság*, október 27., 1. és 4.

Mayer, 1989

Mayer, Kurt: Nach Massenflucht fuhr Sonderzug in die BRD. Grenzsoldaten sahen bloss einige Pässe an. Bis Montag 1000 DDR-Flüchtlinge. *Der Kurier*, augusztus 21., 13.

Mayer–Sitar, 1989

Mayer, K. M. – Sitar, P.: Schuss aus Handgemenge: DDR-Bürger starb. *Der Kurier*, augusztus 23., 17.

Mentzel, 1989

Mentzel, G.: Auch bei ungarischen Grenzen wächst Angst. Ärztliche Hilfe für Soldaten – in 4 Tagen kamen mehr als tausend DDR-Bürger durch. *Der Kurier*, augusztus 28., 13.

Szinovatz, 1989

Szinovatz: Meine Sicht. *Die Burgenländische Freiheit*, augusztus 30., 11.

Sz. J., 1988

Sz. J.: A Határőrség nemzeti feladatot teljesít. *Határőr*, november 4., 5.

Sz. J., 1989

Sz. J.: Halálos baleset a határon. *Határőr*, szeptember 1., 2–3.